HOLBÆK KIRKE SOM KAPITELSKIRKE

Af J. O. Arhnung.

ST. NICOLAI KIRKE

Tidspunktet, paa hvilket den ene af Holbæks middelalderlige Sognekirker — St. Nicolai Kirke — annekteredes til Præbendet Syv, et af Roskilde Domkapitels gamle Kannikedømmer[1]), kendes ikke. Men man har Lov at gætte. Præbendet Syv tør antages grundlagt o. Aar 1200, i hvert Fald før 1246[2]). Da Jakob Erlandsen lidt senere blev Biskop i Roskilde (1249—53), knyttede han St. Mikkels Kirke i Slagelse, en rig og anset Købstadskirke, til hvilken han mente at besidde Kollationsret, til Præposituret (Provstiet) i Roskilde Domkapitel, — en opsigtvækkende Handling, som Kong Kristoffer, der selv mente at besidde Retten over Kirken, søgte at imødegaa, hvad der førte til langvarige og bitre Stridigheder mellem Bispen og Kongen[3]). Det skulde vel ikke være den samme Biskop, der har knyttet St. Nicolai Kirke i Holbæk, vistnok denne Bys vigtigste Kirke i Middelalderen, til Kannikepræbendet Syv? Formodningen svækkes i hvert Fald ikke ved, at vi i en Fortegnelse fra 1636 over 27 Kirker, over hvilke Roskilde Kapitel havde Pa-

1) Roskilde Domkapitel, der i Middelalderen fungerede som biskoppeligt Raad m. m., bestod af en Samling Kanniker, der hver for sig besad et Kannikedømme, ogsaa kaldet Præbende, en vis Godsmængde, af hvis aarlige Udbytte den enkelte Kannik levede. Kapitlet ophævedes ikke ved Reformationen; endnu i henved 150 Aar efter denne fandtes der Kanniker og Kannikedømmer (Præbender).

2) J. O. Arhnung: Roskilde Domkapitels Hist. I, 104.

3) smstds. 49 f.

tronatsret, finder St. Mikkels Kirke i Slagelse nævnt paa første Plads og straks derefter Holbæk[1]), og den bestyrkes i nogen Grad ved den mærkelige Beretning om Drabet af Holbækpræsten Asker o. Aar 1253. Det var ganske vist Borgerne i Holbæk, der dræbte Asker, men det var Jakob Erlandsen, der 1256 gjorde dette Drab til et Klagemaal mod Kong Kristoffer, idet han især bebrejdede ham hans Passivitet efter Drabet[2]). Er det end muligt, at Kongen ikke direkte har været impliceret i dette, maa man dog spørge om, hvad hans Passivitet efter Drabet skyldtes. Skulde Grunden maaske være, at der mellem Kongen og Jakob Erlandsen var opstaaet en lignende Strid om St. Nicolai Kirke i Holbæk som om St. Mikkel i Slagelse? Havde Jakob Erlandsen annekteret St. Nicolai i Holbæk til Præbendet Syv i Roskilde Kapitel og dette derefter udnævnt Asker til Præst i Holbæk? Og havde Kong Kristoffer bestridt Jakob Erlandsens Anneksionsret og Borgerne, idet de tog Kongens Parti, dræbt Asker?

Over St. Nicolai Kirkes Historie i Middelalderen hviler nu et dybt Mørke. Det er knap nok, at det gennembrydes af et ubetydeligt lille Lysglimt. Den 25/8 1493 beseglede „Hr. Niels Perssen, Sognepræst til St. Nicolai Kirke i Holbæk", et Brev[3]). Kirken eksisterede dog altsaa!

Roskilde Domkapitels Jordebog fra 1568 indeholder imidlertid en Efterretning, der kaster et skarpt Lys tilbage i Tiden. Ifølge denne Jordebog oppebar Præbendet Syv aarligt „Af S. Nicholai Kirke i Holbæk 8 Sk[illing] Grot[4])". Hermed er et Patronatsforhold mellem Præbendet og den paagældende Købstadkirke udtrykt. Dette bekræftes da ogsaa af en senere Jordebog, hvor det direkte siges, at Præbendet Syv har Patronatsret til Holbæk

1) Ny kirkehist. Sml. V, 183.
2) Acta processus litium 21; Alb. Thomsen: Holbæk Købstads Historie (citeres i det følgende: Holb. Købst. Hist.) 37.
3) Rep. 2 Rk. 7475; jfr. ogsaa 5/8 1425 (Rep. 1 Rk. 6189) og 13/5 1493 (Rep. 2. Rk. 7418).
4) Univ.bibl: A M. 876[4], S. 185.

Kirke (foruden til Merløse og Syv Kirker)[1]). Men dette Patronatsforhold har uden al Tvivl middelalderlig Rod. Man vilde sikkert aldrig i protestantisk Tid have fundet paa at tillægge et Kannikedømme Patronatsret til en Købstadkirke.

Tværtimod ser vi Kong Frederik 2. værne de Sognepræster, hvis Sogne fra tidligere Tid hørte under Kapitlet, mod økonomisk Udbytning af Præbendebesidderne. I et Brev af 15/9 1571 befaler han Kapitlet, at det i Forening med Bispen skal gøre en „kristelig Skik og Ordning", „at saamange Præster som Kapitlet har Forsvar over, maa bekomme Præstegaarde, dennem selv besidde og fri beholde ... og deraf give til den Prælat eller Kannik, som har jus patronatus til samme Sogn, en lidelig Pension eller Afgift"[2]). Som Følge heraf sammentraadte Kapitlet og vedtog den fremtidige Ordning, der blev opskrevet i et Brev, dat. 7/8 1572. Det omhandler alle Kapitlets Kirker, men her skal kun de Bestemmelser, der angaar Holbæk Kirke, refereres: den, der bliver forlenet med Kannikedømmet Syv, skal „have aarligen af Sognepræsten i Holbæk 6 Skilling Grot, og skal Sognepræsten der sammesteds have Præstegaarden udi Mjerløse fri uden Afgift, og skal Jus Patronatus til Syv og Holbæk Sogne være hos Capitlet, som [den] af gammel Tid haver været tillagt"[3]). Altsaa en Forbedring for den Holbæk Sognepræst, idet den aarlige Afgift i Fremtiden skulde nedsættes fra 8 Skilling Grot (jfr. Jordeb. 1568) til 6 Skilling Grot. Lad os blot med det samme tilføje, at det rigtignok er tvivlsomt, om Forbedringen blev ført ud i Livet; thi ifølge en Kapitelsjordebog fra 1614 oppebar Indehaveren af Præbendet Syv stadig af Holbæks Kirke „aarligen Pension 8 Sk. Grot"[4]).

[1]) Rigsark.: Rosk. Kapitels Jordeb. 1648.
[2]) Ny kirkeh. Saml. V, 182.
[3]) Ny kirkeh. Saml. V, 185.
[4]) Rigsark.: Rosk. Kapitels Jordeb. 1614, Bl. 57 v. Tør man tro Jens Bircherod (Ny kgl. Saml. 1167[4]), der tilhører Slutn. af 17. Aarh., ydedes der „af Præstegaarden i Mierløse 7 Tønder 2 Skæpper".

Meget overraskende virker en Efterretning fra 1573. Den $^{13}/_{12}$ d. A. skænkede Frederik 2. sin Lensmand paa Holbæk Slot, Kristoffer von Festenberg (Pachs), „en øde Kirke i Holbæk, kaldet St. Nicolai Kirke, med Kirkegaarden og Pladsen, hvorpaa Kirken staar; han maa lade Kirken nedbryde, selv bruge Sten, Tømmer og Kalk derfra og lade Kirkegaarden indhegne og opføre Bygning derpaa"[1]). Total Tilintetgørelse af et gammelt Gudshus! Foruden af Harme fyldes vi af Forbavselse. Var St. Nicolai Kirke ikke Kapitlets retmæssige Ejendom, og kunde Kongen forære den bort til Tilintetgørelse uden Samtykke af Kapitlet? Der kan kun delvis gives Forklaring herpaa. Det ovenfor citerede Udtryk „en øde Kirke" tillader den Slutning, at St. Nicolai Kirke ikke længere var i Brug. Men en Menighed og en Sognepræst er selvfølgelig ikke ophørt at eksistere, kun maa de have faaet en anden Kirke til Samlingspunkt. Denne anden Kirke var Sortebrødrenes gamle Klosterkirke, som Kristian 3. i 1536 sammen med Klosterets øvrige Bygninger skænkede til Holbæk By[2]). Det vides ganske vist ikke, hvornaar Klosterkirken toges i Brug som Sognekirke, idet intet bevaret Dokument oplyser det. Den almindelige Opfattelse er, at det skete i 1536 eller kort derefter. Borgmestre og Raadmænd, der nu repræsenterede Ejendomsretten til Munkenes gamle Kirke, har fundet det fordelagtigt at anvende denne som Sognekirke, og højst sandsynligt forbandt sig hermed Forestillingen om det praktiske i at sammensmelte de to ældre Sognemenigheder — St. Nicolai Kirkes og Vor Frue Kirkes — til een. Der var Plads til dem begge i den store Klosterkirke. Saa maatte det gaa med „Vor Frue" og med „St. Nicolai" som det kunde. Det er imidlertid muligt, at Forlæggelsen af Gudstjenesterne til Klosterkirken er foretaget paa et noget senere Tidspunkt end an-

[1]) Kanc. Brevb.
[2]) Holb. Købst. Hist. 125.

taget, eller at den en Tid lang kun har været delvis; thi endnu i 1556 omtales Kirkeværger for St. Nicolai Kirke[1]). At „St. Nicolai Kirke i Holbæk" i 1568 gav Afgift til Præbendet Syv (jfr. Jordebogen fra d. A.), behøver derimod ikke at betyde, at denne Kirke endnu var i Brug, — den citerede Benævnelse af Kirken kan skyldes en ældre Jordebog, der har tjent til Forlæg for Jordebogen 1568.

Saa meget er sikkert, at St. Nicolai Sogns Menighed før eller senere maa have forladt deres gamle Kirke og være flyttet over i Klosterkirken, der iøvrigt synes at have ligget i det selv samme Sogn[2]). Det Gods, der i Middelalderen havde ligget til St. Nicolai, fulgte med ved Flytningen, og Forandringens juridiske Følger var ikke saa store, at den berøvede Roskilde Kapitel — nærmere bestemt Præbendet Syv — dets gamle Patronatsret.. Denne er for den følgende Tids Vedkommende saa sikkert afhjemlet som noget. Imidlertid ses det samtidig, at Borgmestre og Raad i Holbæk havde faaet Indflydelse paa Kirkens Budget; det var maaske den Gevinst, de tog hjem.

„ST. LUCII KIRKE"

Denne Benævnelse er blevet almindelig for Sortebrødrenes gamle Klosterkirke i Holbæk[3]). Men er den rigtig?

Det middelalderlige Kildemateriale til Belysning heraf er spinkelt — af Breve til Klosteret, eller hvori dette blot omtales, er jeg kun stødt paa et Antal af 5, og de undlader uheldigvis alle at benævne Sortebrødreklosteret med Helgennavn.

Klosterets Segl maa imidlertid anses for en ikke uvig-

1) 13/4 1556 (Kanc. Brevbg.)
2) Jfr. 7/9 1456 (Rep. 2. Rk. 642).
3) Fra Holbæk Amt 1909, S. 105, 1912, S. 97. Chr. Axel Jensen: St. Lucius Kirke i Holbæk (Særtryk af „Architekten" 1914); Holb. Købst. Hist. 127; jfr. Vilh. Lorenzen: De danske Dominikanerklostres Bygningshistorie 62.

tig Kilde. Der foreligger to Konventsegl og et Priorsegl[1]). Paa det ene Konventsegl ses, ifl. Henry Petersen, St. Peder med Nøgle og St. Paulus med Sværd, paa det andet St. Peder med Nøgle og en Skikkelse, der muligvis skal forestille St. Laurentius med Rist. Paa Priorseglet endelig er en Fremstilling af Maria med Jesusbarnet og forneden St. Kathrine med Hjulet. Det kan ganske vist gøres gældende, at „St. Paulus med Sværd" paa det først nævnte Konventsegl k u n d e tænkes at forestille St. Lucius, der led Martyrdøden ved Halshugning med et Sværd, men det maa rigtignok indrømmes, at det er langt mere nærliggende at opfatte den paagældende Skikkelse som St. Paulus, da det var meget almindeligt at fremstille de to Apostelfyrster, Peter og Paulus, sammen. Bortset fra den nævnte Mulighed er der intet i Seglene, der peger mod, at Klosteret og dermed Kirken skulde have været indviet til St. Lucius. Snarere kunde der være Grund til at antage S t. P e t e r for Klosterets Helgen, da han findes paa begge Konventseglene, — hvis ikke man vil fæstne sig ved S t. K a t h r i n e paa Priorseglet. For sidstnævnte taler nemlig, foruden Seglet, dels et K a l k m a l e r i af St. Kathrine, der fandtes paa Væggen „paa den syndre Side af Alteret" i Klosterkirken[2]), dels den Omstændighed, at der i Danmark synes at have gjort sig en vis Tendens gældende til at indvie Sortebrødreklostre til St. Kathrine. Klostrene i Ribe, Roskilde og Halmstad var saaledes indviet til denne Helgeninde[3]).

Det fra Tiden efter Reformationen foreliggende Kildemateriale synes heller ikke at komme os til Hjælp. Efter at man havde opgivet at benytte de to gamle Sogne-

1) Henry Petersen: Gejstlige Sigiller, Nr. 461, 461*, 462.
2) Holbækpræsten, Dr. phil. et theol. I. H. Larsens Manuskript fra 1847: „Bidrag til Kundskab om Holbeks Kiøbstad i ældre og nyere Tider" 42, 52. Jeg takker Forfatteren af Holbæk Købstads Historie, Hr. Kommunelærer Alb. Thomsen for den Venlighed, han har vist mig, ved at laane mig sin Afskrift af det i Nationalmuseets Arkiv beroende originale Manuskript.
3) Vilh. Lorenzen: De danske Dominikanerklostres Bygningshist. 9, 57, 75.

kirker, og Gudstjenesten kun foregik i Sortebrødrekirken, sejrede for denne den rent topografiske Benævnelse „Holbæk Kirke".

Saavel Jens Lauritsøn Wolf, der i 1654 udgav „Encomion Regni Daniæ" (den ældste fuldstændige Beskrivelse af Danmark), som Peder Hansen Resen, der ikke længe efter foretog store Samlinger til en langt mere omfattende Beskrivelse, indeholder kun yderst kortfattede Meddelelser om Holbæk, og ingen af dem nævner med et Ord Kirken i denne By[1]). Det gør derimod Erik Pontoppidan i andet Bind af sin „Danske Atlas" fra 1764, men med Hensyn til Navnet paa Købstadskirken indrømmer han selv sin Uvidenhed, idet han, efter at have omtalt, at der i 1456 i Holbæk fandtes et „St. Niclaves Sogn", tilføjer: „Om endnu værende Kirke i Byen heder St. Nicolai Kirke, eller der fordum har været nogen anden Kirke og Sogn, som saa har hedet, veed jeg ikke"[2]). Efter Pontoppidans Død i 1764 overtog hans Svoger, Hans de Hofman, Udgivelsen af „Danske Atlas", og i dette Værks i 1774 udkomne sjette Bind, som han væsentlig havde bearbejdet, og som Jacob Langebek yderligere havde gennemgaaet[3]), findes Benævnelsen „St. Lucii Kirke" for Holbæk Kirke for første Gang paa Tryk[4]). Den paagældende Notits lyder i al sin Korthed: „Kirken kaldtes i de Catholske Tider St. Lucii Kirke". Kilden herfor er sikkert en Indberetn. af 6/7 1773, affattet med en rystende Haand af Sognepræsten i Holbæk Peder Smith. Heri meddeler han: „Kirken, som nu er Byens Kirke, kaldes St.

1) J. L. Wolfs Bog 553; Resens Atlas paa Kgl. Bibl. (Uldall 186 fol. II).
2) Danske Atlas II, 384.
3) Dansk biogr. Leksikon X, 310.
4) Naar Holks Provincial-Lexikon 1778 og Fr. Münters „Narratio de Lucio primo" (Programma 1823, S. 19) anfører Luciusnavnet for Holbæk Kirke, er deres Kilde vel Pontoppidans „Danske Atlas", men de gengiver den rigtignok ikke korrekt, da man af begge maa faa det Indtryk, at Holbæk Kirke paa deres Tid benævnedes „St. Lucii", medens „Danske Atlas" blot lader det være i „de Catholske Tider".

Lucii Kirke". Hertil er at bemærke, at han først har skrevet „Nicolai", men rettet det til: Lucii[1]). Efter som han først har skrevet et andet Navn, virker hans Rettelse ikke overbevisende, og Kirken kan ikke have baaret Helgennavn paa hans Tid, hvad der ogsaa turde fremgaa af „Danske Atlas". Lad mig vove en Hypotese! Den aarhundredgamle Afhængighed, hvori Holbæk Kirke stod til det til St. Lucii Domkirke knyttede Kapitel, kan af Smith være mistydet derhen, at Holbæk Kirke var indviet til St. Lucius.

Endnu kan det maaske have Interesse at fremføre, at Dr. Ellen Jørgensen i sin „Helgendyrkelse i Danmark" kun kender St. Lucii Tilknytning til Roskilde Domkirke (og Stift), og at hun om Forholdet mellem en Domkirkes Patron og et Bispedømmes Folk i al Almindelighed bemærker, at „hverken af Dedikationer eller af den kirkelige Kunst skønnes det, at Bispedømmets Folk havde særlig Kærlighed til Domkirkens Patron"[2]).

Med de ovenfor fremsatte Betragtninger er der dog ikke blevet ført noget Bevis for, at Sortebrødrenes Kirke ikke var indviet til St. Lucius. Personlig vil jeg imidlertid foretrække blot at benævne den som

SORTEBRØDREKIRKEN

Fra en hidtil ukendt Kilde kastes Lys over denne gamle, i 1869 nedrevne Kirke. I den Omstændighed, at den laa under Roskilde Domkapitels Patronat — nærmere bestemt: under Kannikepræbendet „Syv" — maa man søge Grunden til, at nogle faa af dens Regnskaber fra første Halvdel af 17. Aarh. er bevaret, — i en Pakke[3]) paa Landsarkivet, der rummer Regnskaber fra en hel Række af Domkapitlets Kirker, utvivlsomt opbevaret gennem Kapitlets og Domkirkens Arkiv. At et enkelt af

[1]) Jeg takker Kommunelærer Alb. Thomsen og Inspektør ved Nationalmusæet V. Hermansen henholdsvis for Henvisningen til og Fremskaffelsen af Smiths Indberetn.

[2]) Helgendyrkelse i Danmark 131, 145.

[3]) „Roskilde Domkapitels Kirkers Regnskaber eller Bilag - - -".

de nævnte Regnskaber fra Holbæk Kirke bærer Blyantspaaskriften „Udtaget af Roskilde Katedralskoles Arkiv", kan rent umiddelbart forbavse, men lader sig forklare ud fra den nære Forbindelse, der i ældre Tid bestod mellem Domkirken og Katedralskolen, — lad mig blot nævne, at Rektor Hans Pedersen Kalundborg († 1671) var Indehaver af Præbendet Syv (se Side 106).

Ialt er fem Regnskaber bevaret. De fire af dem er forsynet med Aarstal; et Regnskab er for „Anno 1623", et andet for „Anno 1624", to Regnskaber gælder begge Aaret 1645—46, et femte Regnskab mangler komplet Aarstal. Det ene af Regnskaberne for 1645—46 er tituleret „Holbæk Kirkes Regnskab paa den N ø r r e S i d e". Heraf kan man slutte, at Regnskabet for Holbæks Kirke har været delt i to Afdelinger, en „Nørre Side" og en „Søndre Side", ganske som Tilfældet var med Regnskabet i Roskilde Domkirke, der var delt i en „Nørre Part" og en „Søndre Part"[1]), og som man gik frem forud for Skatteligningen i Holbæk, idet man delte Byen i en „Nørre Side" og en „Søndre Side" (med Algade som Skel)[2]). Det ligger overmaade nær at antage, at det andet af de ovenfor nævnte Regnskaber for 1645—46 er Regnskabet for den „Søndre Side", og dette bekræftes ogsaa ved en nærmere Undersøgelse. Det har nemlig i det store og hele samme Indretning som Regnskabet for „Nørre Side", men Posterne har et andet Indhold, og naar der ifølge en af disse gives Klokkeren Løn „paa min Part", er „Part" blot et andet Udtryk for „Side", og „min Part" betyder i dette Tilfælde „Søndre Side". De to Regnskaber for 1645—46 repræsenterer altsaa tilsammen et fuldt Kirkeregnskab for Holbæk Kirke. Heraf følger, at de to Regnskaber for 1623 og 1624 hver kun udgør et halvt Regnskab, hvad der er vigtigt at vide ved Bedømmelsen af deres Indhold. En Sammenligning af dem med de to

1) Landsark. f. Sjæll.: Stiftsøvr.s Ark.: Rosk. Domk. Regnsk. 1634—1700.
2) Holb. Købst. Hist. 202.

Regnskaber fra 1645—46 giver til Resultat, at de begge hører „Søndre Side" til. Det er derimod tydeligt, at det udaterede Regnskab hører „Nørre Side" til. Ved en enkelt Opgivelse, det indeholder, er det lykkedes at tidsfæste det. Det anfører nemlig Aarets Kapitelstakst paa følgende Maade: 1 Pund Rug for 7½ Daler M[ønt] og 1 Pund Byg for 6½ Daler M[ønt] 1 Mark. Hvis man omregner dette i Rigsdaler, bliver det for 1 Pund Rug 5 Rdlr. og for 1 Pund Byg 4½ Rdlr., og dette var Kapitelstaksten i Aaret 1627[1]).

Det skal nu undersøges, hvad der af Regnskaberne kan udledes om Kirkens Administration i al Almindelighed.

Kirkens Administration.

Der var to Kirkeværger, en for „Nørre Side", en anden for „Søndre Side". Kirkens Indtægtskilder var delt nogenlunde ligeligt imellem de to „Sider". Af „Lensmanden" eller „Holbæk Slot" har de begge — eller rettere skulde de have — for Lensmanden vægrede sig stædigt ved Ydelsen — ½ Pund Rug og ½ Pund Byg. Begge har de Landgilde af to Gaarde, for „Nørre Side"s Vedkommende i Lille Grandløse (Grandløse S., Merløse H.) og Gurede (Hagested S., Tuse H.), for „Søndre Side"s ligeledes i Lille Grandløse samt i Have-Borup (Taastrup S., Merløse H.). Paa „Nørre Side"-Regnskaberne optræder derefter en Indtægtspost, der betegnes som Tiendekorn; den svarer efter sit Indhold ganske til, hvad der paa „Søndre Side"-Regnskaberne benævnes Jordkorn. Saa følger for begge „Sider"s Vedkommende Indtægtsposten Jordskyld. Af andre fælles Indtægtskilder skal særlig nævnes Tavlepenge og Kedelpenge, samt Indtægter af Begravelser og Stolestader.

Efter at Indtægterne er gjort op i en samlet Sum („Summa Summarum"), følger Udgiftsposterne.

1) Statistiske Meddelelser, Fjerde Rk., Femtende Bd., Første Hæfte (1904), S. 2 f.

De bestaar — naar de bevarede Regnskaber betragtes under eet — i Bekostninger paa Kirken selv (allehaande Murermester-, Snedker-, Smede- og Glarmesterarbejde paa Mure, Tag, Gulv og Vinduer indvendig og udvendig), Reparationer paa eller Nyanskaffelser af Inventar (liturgiske Bøger, Stole, Kirkeblokke, Sejerværk), Vedligeholdelsen af de gudstjenestlige Handlinger (Vin og Brød til Alterets Sakramente, Voks til Lysene), Anskaffelse af nødvendige Materialer og Redskaber (Tran til Klokkerne, Bomolie (Olivenolie) til Sejerværket og Koste til at feje Kirken, endvidere en Ligbør, en Spade og en Hakke), Vedligeholdelsen af Kirkegaarden (og Brønden paa Kirkegaarden), af Skolen (herunder „Skolens Kammer", „Skolemesters Kammer" og „Hørerens Kammer" tilligemed visse Inventargenstande, samt Skoleladen), Sognepræstegaarden og Kapellangaarden, de aarlige Udgifter til Klokkerens Løn og Udgifter, der har med Kirkeregnskaberne at gøre. En enkelt Gang ses der at være givet Visitatspenge til Provsten (S. S. 1645; — han kom vel ikke hvert Aar) og Penge til Notaren (vel Kapitlets; N. S. 1645). Endnu to Poster i Regnskaberne fra 1645 skal særskilt nævnes, nemlig Rentepenge (27 Daler til „Niels Christensen, Ridefoged paa Søgaard [Hgd., S.-Asmindrup S., Merløse H.], Rentepenge af 300 Rigsdaler forfalden til Pinsedag, Holbæk Kirke ham skyldig er", N. S. 1645) og Udgifter i Anledning af Orgelværkets Drift (N. S. og S. S. 1645). Da vi ikke har mødt disse Poster i de tidligere Regnskaber, følger heraf, at Laanet maa være optaget og Orgelet anskaffet mellem 1627 og 1645. Hvor længe „Rentepengene" har tynget Holbæk Kirkes Regnskab, skal vi lade usagt, men Udgifterne til Orgelets Drift maa i hvert Fald have været aarligt tilbagevendende. En rent ekstraordinær Ud-

gift er derimod 1 Rigsdaler (1 Daler 2 Mark Mønt) til Pesthuset i København i 1645, ydet efter kgl. Ordre (S. S. 1645).

Hvorledes var nu Udgifternes Fordeling mellem de to „Sider"? Var selve Kirkebygningen regnskabsmæssigt delt efter sin Længdeakse, saa Bekostninger i den nordlige Halvdel af Kirken afholdtes af „Nørre Side", i den sydlige Halvdel af „Søndre Side"? En nærmere Undersøgelse vil vise, at dette ikke var Tilfældet. „Søndre Side" gav nemlig i 1623 Daniel Snedker i Holbæk 4 Mark Mønt i Arbejdsløn, „for han lagede nye Fodstykker i Kirken paa den Norden Side, under 12 Stole", og Jørgen Murmester i Holbæk 6 Mark Mønt, „for han forhøjede Gulvet Norden i Kirken og den Mellemste Gang paa hans egen Kost", og i 1645 4 Skilling for Tagsten, der „kom til Kirken over Vognhuset (vistnok Vaabenhuset)", der laa paa Nordsiden af Kirken[1]).

Var der alligevel ikke en fast Fordeling af de forskellige Arter af Udgiftsposter mellem de to „Sider"? Vi ser ganske vist et Tilløb hertil. „Søndre Side" afholder Udgifterne til Vin og Brød (30 Mark Mønt i 1623, 8 Daler Mønt i 1624, 42 Potter Vin à 12 Skilling og Brød for 6 Mark, tilsammen 8 Daler 5 Mark 8 Skilling, i 1645) og til Kirkens Bøger (1623 betaltes 4 Daler Mønt for „to nye Bøger, en Psalmebog og en Gradual[2])", 1645 5 Mark „for en Bog, som Præsten skriver i, naar Børnene kristnes", samt 4 Daler til „Mathias Klokker i Roskilde for Kirkens Bibel at indbinde i et nyt Bind og at fly (istandsætte), hvor Behov gjordes"). Og „Nørre Side" indkøber og forarbejder det til Kirkens Lys nødvendige Voks, samt anskaffer Tællelys (14. Decbr. [1627]: „Givet for 44 Mark (Bismermark) Voks til Lys til Kirkens Behov, for Marken 15 Skilling,

[1]) I. H. Larsens Manuskr. 57.
[2]) Psalmebog med Noder.

Fig. 1. Sortebrødrekirken (eft. BruunsTegn. i Fr.V.s Atlas) med det mellem 1625 og 1636 opførte Taarn. Bemærk dette Taarns Trappegavle! Det er vel ikke paa denne Tid almindeligt at anvende saadanne, men de kan dog forekomme endnu senere. Over Taarnet ses det af Peder Pedersen i 1723 skænkede Spir.

er Penge 10 Daler 1 Mark 4 Skilling. Givet Maren Hr. Lauritzes[1]) for forskrevne 44 Mark Voks at forarbejde et Par store Alterlys og 5 Par Lys til Prædikestolen og Bogstolen og 10 smaa Lys til Sakristiet, for Marken at forarbejde 2 Skilling, er Penge 5½ Mark. For Garn til forskrevne Lys Penge 12 Skilling. .... Er paa adskillige Tider leveret Peder Klokker til Tællelys til 3 Kærter i Kirken, holdes Lys paa den ganske Vinter igennem til Froprædiken, Penge 4½ Mark". 1645: „Givet for 16 Bismermark Voks til Lys til Prædikestolen, Bogstolen og til Sakristiet, bruges om Vinteren til Froprædiken, item til Morgenbønnen, for hver Bismermark 1 Mark, er Penge 4 Daler. For Lysegarn og Arbejdsløn Penge 2½ Mark.

[1]) Hun nævnes ogsaa 1635 (Holb. Købst. Hist. 233).

. . . . Givet for 1½ Lispund 1½ Skaalpund Voks til 4 store Lys paa Alteret, eftersom noget gammelt Voks fandtes udi Kirken til Hjælp, à 1 Mark[1]), er Penge 12½ Daler 1 Mark. For samme Lys at gøre 9½ Mark 4 Skilling. For Tællelys til tre Kærter til Foprædiken 1½ Daler 4 Skilling"). Sammen hermed hænger, at det er „Nørre Side", der aarligt yder Klokkeren et Beløb for at holde Lysestagerne rene (N. S. 1627 og 1645). Men bortset fra dette Tilløb til en fast Fordeling synes begge „Sider" at deltage i alle Arter af Udgiftsposter.

Er de to „Sider" da altid med i disse? Deler de maaske Udgifterne halvt over? I een bestemt Udgiftspost er de altid med, og det er Klokkerens Løn. Denne fremgaar af følgende Oversigt:

Søndre Side	**Nørre Side**
1623.	1623.
„et halv Aars Løn" 3 Daler M.	Regnskabet tabt.
2 Par Sko ..... 8 Mark M.	
Husleje ..... 8 Mark M.	
½ Pund Rug .....7½Daler M.	
„for den store Klokke at ringe, som han selv forskaffer sig Hjælp til" .....3½Mark M.	
[ialt: 15 Daler 1½ Mark M.]	
1624.	1624.
Løn ..... 3 Daler Mønt	Regnskabet tabt.
2 Par Sko ..... 8 Mark	
Husleje ..... 8 Mark	
½ Pund Rug ..... 9 Daler M.	
for at ringe med den store Klokke ..... 2½ Mark	
for at kræve Restans 1 Mark	
[ialt: 16 Daler 3½ Mark M.]	

[1]) d. v. s. 1 Mark pr. Bismermark.

1627.	1627.	
Regnskabet tabt.	„den halve Part af dette hans Aars Løn“	3 Daler
	Husleje	8 Mark
	½ Pund Rug 3½ Daler	1 Mark
	for at ringe med den store Klokke 2½Mark	
	for at kræve Restans ...	2 Mark
	for at holde Alterstager og Messeklæder rene ...	2 Mark
	for at holde Kirkegaarden ren	1 Mark
	[ialt: 10½ Daler ½ Mark]	

1645.	1645.	
„Givet Klokkeren til sin Løn paa min Part, beløber sig udi alt 20 Daler 2½ Mark“.	Løn	3 Daler
	Husleje	4 Daler
	½ Pund Rug 4 Daler 14 Skilling	
	for at ringe m. den store Klokke 2½Mark	
	for at kræve Restans...	2 Mark
	for at gøre Lysestager rene	3 Mark
	[ialt: 13 Daler 6 Skilling]	

Klokkerens Løn i 1645 ialt: 33 Daler 2 Mark 14 Skilling.

Af Oversigten fremgaar, at har end begge „Sider“ bidraget med samme Beløb (3 Dlr.) til den egentlige Aarsløn, har „Søndre Side“, naar man ser paa Klokkerens samlede Indkomster, dog ydet noget mere end „Nørre Side“. Ogsaa Udgifter til Orgelværkets Drift tør nok antages en Gang for alle at være fordelt mellem de to „Sider“; men her har vi kun Regnskaberne fra 1645 at holde os til. Ifølge disse gav „Søndre Side“ 20 Rigsdaler (d. v. s. 30 Daler Mønt) til Orgelmesterens Husleje, „Nørre Side“ 4 Daler Mønt til Bælgetrækkerens Løn og ½ Daler Mønt „for Kul paa Orgelværket om Vinteren“. Men var end Klokkerlønnen og Udgifterne til Orgelværkets Drift fordelt paa en fast Maade mellem de to „Sider“, synes det for de øvrige Udgiftsposters Vedkommende at have været fuldkommen tilfældigt, om de er blevet afholdt af „Nørre Side“ eller „Søndre Side“ eller er blevet delt mellem de to „Sider“. Hvad en

saadan Deling iøvrigt angaar, forholder de forskellige Regnskaber sig paa en indbyrdes varierende Maade. I Regnskabet for „Søndre Side" 1623 synes der kun at foreligge følgende Eksempel: „Givet Folmer Muremester, for han skilnede[1]) Kirken paa den sønder Side og lagde nye Sten paa, hvor Behov gjordes, paa hans egen Kost, til min Anpart Penge 14 Mark M.". Det er de fremhævede Ord, der antyder Delingen. I Regnskabet fra det følgende Aar har 6 Udgiftsposter Tilføjelsen „til min Anpart" (S. S. 1624). 1627 er der til ikke mindre end 11 Poster føjet Ordet „Halvpart" (N. S. 1627), — i disse Tilfælde synes man virkelig at have delt halvt over. Endelig er der Regnskaberne fra 1645, her forekommer intet Eksempel paa Deling.

Den store Tilfældighed i Fordelingen af Udgifterne er vanskelig at forstaa. Man skulde synes, at de to Kirkeværger, der var ansvarshavende, hver for sin „Side" af Kirkeregnskabet, ikke kunde være tjent med en saadan Ordning, og at denne ofte maatte give Anledning til Strid imellem dem; thi enhver af de to maatte da være interesseret i at vælte de flest mulige Udgifter over paa den anden „Side".

Kirkeværgerne.

Disses Bestilling har været ret besværlig, ikke mindst i Betragtning af, at de ved Siden af den havde deres private Forretninger at varetage. Det har ikke været uden Ulejlighed at bortfæste Stolestader eller sælge „Lejesteder" (Begravelser) eller i det hele oppebære Indtægterne og give dem ud igen. Hvad det sidste Punkt angaar, ser det ud til, at Kirkeværgerne i en lang Række Tilfælde ikke blot — paa Kirkens Vegne — har ydet Betaling for udførte Arbejder, men særskilt foretaget Indkøbet af de dertil nødvendige Materialer. Dog dette sidste har ikke været saa byrdefuldt, da de sikkert selv har været Leverandører af dem. Der ses ikke at være ydet nogen Be-

[1]) d. v. s. skælnede: bestrøg Taget med Skælkalk (Kalk til Understrygning af Tage) (Vid. Selsk. Ordb. og Kalkars Ordb.).

taling til Kirkeværgerne, men det er tænkeligt, at de — ligesom Kirkeværgerne for Roskilde Domkirke — har oppebaaret „alle uvisse Indtægter af Smaaredsler", d. v. s. Lam, Gæs, Kyllinger m. m.[1]), og ganske givet, at de paa forskellig Maade har haft stor Fordel af deres Stilling. Hvem vilde ellers have paataget sig det store økonomiske Ansvar, der fulgte med!

For „Søndre Side" kendes to Kirkeværger. Den første af disse var J o h a n B e r n e r. I Regnskabet for 1623, der først blev aflagt i Marts 1625, hvorefter Johan Berner underskrev det med egen Haand, hedder det til Slut, at „Jehan Berner, Kirkeværge, bliver Kirken skyldig paa forskrevne 3 A a r s R e g n s k a b e r Penge 311 Daler ½ Mark 6 Skilling Mønt", og dette kan kun betyde, at J. B. maa have været Kirkeværge ogsaa i Aarene 1621 og 1622. Han fortsatte for Aaret 1624, og som første Indtægtspost paa dette Aars Regnskab figurerer det lige nævnte Beløb, som han var blevet Kirken skyldig („Annammet til Beholdning af forgangen Aars Regnskab Penge 311 Daler 1 (sic) Mark 6 Skilling"); ved Slutningen af Regnskabsaaret „bliver Jehan Berner Kirken skyldig ... Penge 344½ Daler 6 Skilling M." Regnskaberne 1623 og 1624 indeholder ogsaa nogle Smaaoplysninger om Johan Berner personlig. Begge disse Aar ydes der Kirken 4 Skæpper Byg i „Jordkorn" af „Jehan Berners egen Jord" og 8 Skilling i Jordskyld af „Jehan Berners egen Boder". I 1623 købte han af sin Kollega, den anden Kirkeværge, et Stolestade i Kirken: „Haver jeg Jehan Berners, Kirkeværge, købt af ærlig og velagt Mand Peder Jensen, Raadmand og Kirkeværge i Holbæk, et Stolestade i den samme Stol, som min Hustru nu istaar, og er den anden Stade, som Peder Kræmmers Hustru tilforn paa stod, som flytte(de) til Københavns, t i l m i n P a r t Penge 3½ Mark 4 Skilling M.", — Købesummen maa aabenbart være ble-

[1]) J. O. Arhnung: Niels Hemmingsens Alderdom i Roskilde, Fra Kbhvns. Amt 1927, S. 152 f.

vet delt mellem de to „Sider". Alb. Thomsen nævner J. B. nogle Gange i sin Holbæk Købstads Historie. Han var i 1639 Raadmand, ejede en Strandhave ved „Kragsbrygge" og havde 114 Daler til Gode af Eskilstrup Kirke for et Kirketaarn med „Klokkeværk", han havde bygget[1]). Nogle Aar tidligere (ca. 1635) havde han fæstet en Grund (Algade 1), der tilhørte Slottet, og bygget Hus paa den[2]). Han maa være død senest i Foraaret 1645, for i dette Aar ydede „Anne s[alig] Johan Berner" de 8 Skilling i Jordskyld til Holbæk Kirke, hendes Mand tidligere havde ydet (S. S. 1645).

1645 møder vi den virksomme og hovedrige Kræmmer og Borgmester i Holbæk Herman Eggers som Kirkeværge for „Søndre Side". Det var vel samme „Side", han var Værge for allerede i 1636, da han sammen med den anden Kirkeværge (Poul Johansen, se nedenfor) paa Bytinget 15/8 krævede, at et Syn blev optaget over Holbæk Kirkes Brøstfældighed. Alb. Thomsen har meddelt en lang Række Bidrag til denne Mands Livshistorie, hvortil vi skal henvise[3]). Vi skal derfor indskrænke os til at meddele de Oplysninger, der indeholdes i de fundne Kirkeregnskaber. I 1627 (N. S.) fæstede „Herman Kræmmer det tredje Stade i den Stol, Hans Riber i staar, for Halvpart Penge 5 Mark. Samme Tid fæste han til sin Hustru det tredje Stade i den Stol, Anne Kræmmers i staar, Halvpart Penge — 5 Mark". Senere fik baade Herm. Eggers og hans Hustru andre Stolestader. I „Søndre Side"s Regnskab 1645, der er egenhændig skrevet og underskrevet af Herman Eggers som Kirkeværge, har han indført: „Nok haver min Hustru købt 2 Stolstade under Jakob Schottes (Skottes) Tavle, som er ud til Gulvet ... derfor givet til Kirken 3 Daler ... Haver jeg byttet Stolstade med Jørgen Skomager og givet mig til derpaa 2

1) Holb. Købst. Hist. 255, 303.
2) smstds. 302.
3) Holb. Købst. Hist. 190, 192, 197 f., 200, 203, 214, 234 f., 237 f., 239 ff., 247, 252, 257, 271, 283, 291 f., 294, 297.

Mark". Ifølge samme Regnskab betalte han 5 Skæpper Byg i „Jordkorn" og 10 Skilling (omregnet til 15 Skilling) i Jordskyld „af sin Gaard i Smedelund", og hans Navn forekommer ogsaa i Listen over Begravelser: „Anno 1645 d. 12 Maj for Herman Eggers Dreng Lauers Olsen for sit Lejersted 3 Daler. Den 26. Maj nok for Herman Eggers Tjener Lauers Povlsen for hans Lejersted 8 Daler". I Opgørelsen ved Regnskabets Slutning oplyser Herm. Eggers, at han „bliver Kirken skyldig 44 Daler 2 Mark 12 Skilling".

For „Nørre Side" kendes ligeledes to Kirkeværger. Den første af disse er Raadmand Peder Jensen[1]), der maa have været Kirkeværge i 1623 (jfr. Citatet S. 103). Den anden er Poul Johansen. I 1636 var han Kirkeværge, formodentlig for „Nørre Side", saaledes som han i hvert Fald var det i 1645. Han underskrev dette Aars Regnskab, i hvis Slutning han oplyser, at han „bliver Holbæks Kirke endeligen skyldige Pendinge 107½ Daler 1½ Mark 1 Alb. [Hvid]". Det eneste, Regnskabet ellers oplyser om ham, er, at han betaler 3 Mark 6 Skilling i Jordskyld.

Patronen.

Med Holbæk Kirkes to Værger maa Patronen ikke forveksles. Patronen har haft et Overopsyn med Kirkens Regnskab, hvad der fandt Udtryk i Regnskabsaflæggelsen for Roskilde Domkapitel. Men han kunde ogsaa gøre sig mere direkte gældende, hvad der fremgaar af følgende Citater, det første fra „Søndre Side" 1623: „Annammet af Jens Hvidhoved i Kvanløse, Herredsfoged i Merløse Herred, som s[alig] M[ester] Daniel[2]) hannem bevilged fra en Hummelhave, Henning Brunsvig ha-

[1]) Smstds. 213 f., 217 f., 249—52, 283, 290.

[2]) M. Daniel Knopf var Holbæk Kirkes Patron fra o. 1613 til sin Død ½ 1625 (se nedenfor). Naar han i dette Regnskab for 1623 kaldes „salig", er det blot et Bevis paa, at Regnskabet, som det nu foreligger for os, er nedskrevet mellem hans Død ½ 1625 og Regnskabsaflæggelsen i Kapitlet 2⅓ s. A.

ver i Leje, et lidet Stykke Jord, efter som 4 Mænd, Oluf Rasmussen, Hans Riber, Jens Davidsen og Christen Christensen, haver vurderet for 20 Mark — — —".

Det andet Citat er fra „Søndre Side" 1624: „Givet Jeppe Bryde Tømmermand, for han ophug sex Væggerum Hus efter Patronens og Kirkens Forstandere hæderlig og højlærd Mand M[ester] Lauritz[1]) Skrivelse og Befaling paa Hr. Espens Gaard[2]) paa hans egen Kost, Penge 21 Mark M".

Patronen modtog en aarlig Sum i „Regnskabspenge", — ifølge Regnskaberne fra 1645 gav hver af de to „Sider" ham 4½ Daler i Penge.

At bestemme Patronerne for Holbæk Kirke er det samme som at bestemme Besidderne af Kannikepræbendet Syv. For Tiden efter Reformationen er det foreløbig blot lykkedes at bestemme følgende:

Sognepræst og Lector theologiæ ved Roskilde Domkirke, M. Daniel Knopf, Besidder af Præbendet Syv vistnok fra før 1613 og — da man beholdt det nævnte Præbende paa Livstid — til sin Død 1625[3]).

Dr. Laurids Mortensen Scavenius, 1625 Enepræst og Lector theologiæ ved Domkirken, 1639 Professor i Teologi ved Universitetet, 1653 Biskop i Sjællands Stift, overtog Kannikedømmet Syv efter Daniel Knopfs Død 1625 (se Cit. ovenf.) og besad det til sin Død 1655[4]).

Hans Pedersen Kalundborg, Rektor ved Roskilde Domskole, ansøgte i 1658 Roskilde Kapitel om Præbendet Syv, fik det endelig overdraget i 1660 for Livstid; han døde 1671[5]) — omtrent samtidig med Kapitlets

1) M. Lauritz er Mester Laurids Mortensen Scavenius, der blev Patron efter M. Daniels Død. Ogsaa dette Regnskab kan først være nedskrevet efter ⅚ 1625.
2) Sognepræsten Esbern Lauritsens Residens.
3) Brev af ⅜ 1613 i Univ. Ark.: Dokumenter ang. Univ.s Naadsens Aar af Rosk. Kapitel; RA.: Jordeb. 1614 Bl. 57 v; Løffler: Gravstenene i Rosk., S. 50.
4) Bricka: Biogr. Lexicon.
5) Bloch: Bidrag til Rosk. Domskoles Hist. I, 58.

Ophør. Præbendet Syv skal derefter være blevet tillagt Konrektoratet ved Roskilde Domskole (se foreg. Note), men om Holbæk Kirke fulgte med, skal jeg lade usagt. Det er dog næppe sandsynligt. Der er endog en Mulighed for, at nævnte Kirke er blevet udskilt fra Præbendet allerede ved Hans Pedersen Kalundborgs Overtagelse af det.

Borgmester og Raad

synes at have haft Bevillingsret over deres Sognekirkes Pengemidler, thi i 1623 og 1624 betalte Kirkeværgen Klokkeren 1 Daler Mønt „efter Borgemesters og Raads Bevilling", „for han gaar med Kirkens Tavle[1]) Aaret igennem", og i 1624 gav han Sognepræsten Esbern Lauridsen 16 Daler 2 Mark Mønt, ligeledes „efter Borgemesters og Raads Bevilling, — som han haver bekostet paa en Brønd udi Præstegaarden og andensteds, hvor Behov gjordes, efter hans Registers Indhold".

Regnskabet.

Holbæk Kirkes Regnskabsaar gik „fra Philippi Jacobi (1. Maj) ... indtil Aarsdagen". Det siges udtrykkeligt i Regnskabet for N. S. 1645, der gjaldt „fra Philippi Jacobi 1645 indtil Aarsdagen 1646". Det samme Regnskabsaar benyttede Universitetet, mens Holbæk Købstads Kæmnerregnskab som Regel regnede fra Mortensdag til Mortensdag[2]).

Der er en mindre Konto i Regnskaberne til „Blæk og Papir til Regnskab, Sedler og andre Tegneregister" (N. S. 1645). Ved Aarets Slutning overlodes det som Regel „Skriveren" — vel Byskriveren — at renskrive det endelige Regnskab og tage en Genpart deraf, hvorfor han oppebar c. 3 Mark. I hvert Fald den ene af Værgerne maatte nu rejse til Roskilde med Regnskaberne; men han fik Rejsegodtgørelse, — „Fortæringen med Vognleje frem og tilbage til Roskilde med Regnskabet Penge 4 Daler", hed-

1) Om Kirkens „Tavler" se Holb. Købst. Hist. 272.
2) smstds. 202.

der det til Eks. i Regnsk. for N. S. 1645. I et Kapitelsmøde i Roskilde forelagdes Regnskabet saa til Godkendelse.

Der kunde forekomme en slem Sendrægtighed i Regnskabsaflæggelsen. Regnskabet for „Søndre Side" 1623 tillader vistnok den Slutning, at denne „Sides" Regnskaber for de tre sidste Aar (1621, 1622, 1623) først er blevet renskrevet og „forhørt" i Roskilde Kapitel i 1625. Det bevarede Regnskab for 1623 oplyser i hvert Fald for sit eget Vedkommende, at „Anno 1625 den 24 Martii er dette Regnskab forhørt paa Kapitlet".

De andre Regnskaber indeholder ganske vist ingen Paaskrift om at være forhørt paa Kapitlet, hvad Grunden end kan være, men de maa dog antages at have været det forelagt, eftersom de er opbevaret gennem Kapitlets Arkiv. Endnu skal bemærkes, at Regnskabet 1627 er mærkeligt ved, at en endelig Opgørelse — en saadan indledes gerne med Ordene „Lignet og lagt forskrevne Udgift imod forskrevne Indtægt" — ikke ses foretaget.

Af særlig Interesse er de bygningshistoriske Oplysninger, som de fundne Regnskaber indeholder, og de Slutninger, der kan drages af dem.

Taarnet.

I første Række skal her nævnes, at vi erhverver en helt ny Viden om Kirkens T a a r n. Chr. Axel Jensen og efter ham Vilh. Lorenzen har fremhævet Taarnets sentgotiske Karakter, sidstnævnte har tillige antaget det for opført af Dominikanerne[1]), og Alb. Thomsen har, støttende sig til Billedmaterialet, henført det til de første Aartier af 16. Aarhundrede[2]). Regnskabet 1624 indeholder den overraskende Oplysning, at Taarnet endnu ikke var

[1]) Fra Holbæk Amt 1912, S. 107; Chr. Axel Jensen: St. Lucius Kirke i Holbæk (Særtr. af „Architekten" 1914), S. 10; Vilh. Lorenzen: De danske Dominikanerklostres Bygningshist. 64, 89.
[2]) Holb. Købst. Hist. 105.

Fig 2. Sortebrødrekirken fra Syd. Kirkens Midtskib havde 7 Fag. Sakristiet, der ude fra set flugtede med søndre Sideskib, laa ud for Midtskibets sjette Fag (fra Vest) og en smal Kant af syvende Fag (indtil dettes høje Vindue). Gennem Sideskibets øverste Stokværk var Adgangen til „det gamle Pulpitur" og „det nye Pulp.".

opført, men kun planlagt. Med Henblik paa Opførelsen af et Taarn havde de to Kirkeværger — den ene var Johan Berner, der senere selv gav sig af med at bygge Kirketaarne[1]) — henvendt sig til „Mester Morten, kgl. Majestæts Bygmester", sikkert Morten Vichmand, og bedt ham komme til Holbæk. Han indvilgede heri, og blev ikke blot befordret til Holbæk paa Kirkens Regning, men fik tillige en „Foræring", der alene for „Søndre Side" („til min Anpart") beløb sig til 27 Mark Mønt, „for at han drog hid og besaa Kirken, om den gammel Mur kunde bære noget Tarn (Taarn), og gav os Anslag (Overslag), hvor megen Sten, Kalk og Jærn og Bjælker, der skulle til samme Taarn og til Arbedsløn". Mester Morten har altsaa først udtalt sig om det aldeles grundlæggende Spørgsmaal, om Kirken — nærmere bestemt dens gamle Vestmur, samt Sydmuren og

1) Se nærv. Afhandl. S. 104.

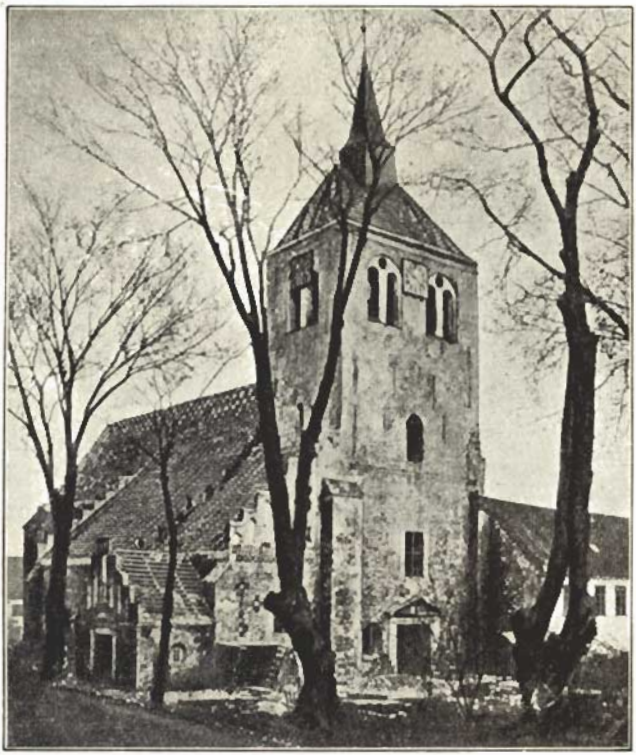

Fig. 3. Sortebrødrekirkens Taarn (opført mellem 1625 og 1636) med Spiret, som Peder Pedersen lod opsætte (1723). Bemærk de „romaniserede", rundbuede (ikke sengotisk fladbuede) Glamhuller, samt det vandrette Baand under Taget.

Nordmuren i det vestligste Midtskibsfag — var i Stand til at kunne bære noget Taarn. Han maa aabenbart være kommet til et positivt Resultat i saa Henseende, siden han meddelte Kirkeværgen et Overslag, dels over de Materialer, der vilde medgaa til et Taarn, dels over den Arbejdsløn, der i den Anledning maatte ydes. At Morten Vichmand havde Øvelse i at foretage saadanne Beregninger, tør man slutte af et kongeligt Brev af $^{6}/_{1}$ 1625, ifølge hvilket han sammen med nogle andre kyndige Folk skulde

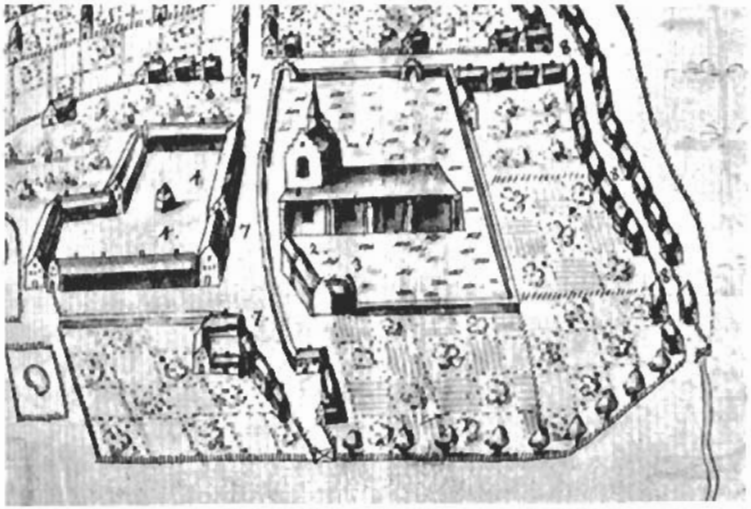

Fig 4. Sortebrødrekirken (Tegning fra senest 1677 hos Resen). Over Taarnets Tagrygning ses Taarnspiret, der er opført næsten samtidig med Taarnet (mellem 1625 og 1636).

give Overslag over Materialer og Arbejdsløn til samtlige Byggearbejder under Kronen[1]).

I Tillid til Mester Mortens Ord har man taget fat paa Opførelsen af Taarnet. (Fig. 1-4). Det er dog muligt, at Arbejdets Paabegyndelse er trukket ud nogle faa Aar, og at Stenene, der derefter blev anvendt til Taarnet, stammede fra det store Slotstaarn paa Holbæk Slot, hvis øverste Del blev nedtaget i 1631[2]).

Man nøjedes imidlertid ikke med Opførelsen af et Taarn, men kombinerede dette med et Spir, der løftede sig op fra Rygningen af Taarnets Saddeltag, saaledes som det endnu ses paa en Tegning i Resens Atlas fra Kristian 5.s Tid[3]). Et saadant Spir over Saddeltaget paa et almindeligt Landsbykirketaarn kendtes ogsaa andetsteds: Over Taarnets Tag paa Svindinge Kirke (i Gudme H.), der var opført 1577, knejser den Dag i Dag et lille Spir[4]), der

1) Kancelliets Brevbøger; jfr. 30/1 1621 (smstds.).
2) Holb. Købst. Hist. 185 f.
3) Kgl. Bibl.: „Resens Atlas" 1677; Uldall 186 fol., II, 342.
4) Mackeprang: Vore Landsbykirker 124, 127 f.; Trap IV, 783.

minder stærkt om det lige nævnte i Holbæk, og paa selve Roskilde Domkirke fandtes en Tid lang — indtil de nuværende slanke Spir blev opført i 1635 — et lille Spir over det sydlige Taarns „forkert" vendte Saddeltag[1]).

De gode Kirkeværger i Holbæk har maaske paa egen Haand, efter at Taarnet var paabegyndt, ja muligvis endog, hvad det ydre angaar, færdigbygget, faaet den Idé at supplere det med et Spir. Man har vanskeligt ved at tro, at den kongelige Bygmester kan have udtalt sig til Fordel for et Taarnspir. Dettes uheldige Indvirkning paa Murværket skulde nemlig altfor hurtigt vise sig.

Ved et „Syn" over Holbæk Kirkes Brøstfældighed i Aaret 1636[2]) hedder det, at „i den vestre Ende paa Kirken og i den nørre Side paa Thörnet (Taarnet) findes en Sprække i Muren næsten fra Jorden og op igennem, saa man kan stinge mange Steder en Haand igennem, saa der synes, at Taarnet ikke kan bære Spir Kirken uden stor Skade". Dette var i sig selv meget nedslaaende, og saa var det endda ikke den eneste Brøst, der fandtes paa Taarnet. Dets Tømmerværk er muligvis blevet uheldigt paavirket af den Revne, der dannede sig i Muren, thi „i Taarnet findes Schierverket (Skærværket[3])) løst, og Kløkkerne i Axlerne hænger løse, saa Schierverket endeligen med otte Stiver vil forbedres". Værre endnu, Taarnet var aldrig blevet færdigt i det indre: „Nok f a t t e s d e r i Thørnet (Taarnet) 3 Døre og 3 Lofter, som endeligen vil færdig gøres med det første". Skønt Taarnet saaledes ikke engang var helt færdigt, var dets Fremtid allerede truet. Synsmændene i 1636 befandt „en Bjælke, som er indmuret med Anker i den Rundbue i Taarnet næsten at være overraadnet midt paa, saa det er at befrygte, at Taarnet i sin Tid lider Skade derover". Den Bjælke, der her er Tale om, maa vist have siddet forneden tværs over den

1) V. Lorenzen: Rosk. Domk. 39.
2) Landsark. f. Sjæl.: Div. Dokumenter Holbæk Kirke vedr. 1611—1827.
3) Skærværk: Skillerum, Mellemvæg (Kalkar).

svære Sprængbue (der ganske vist ikke var rundbuet, men spidsbuet), hvorpaa Taarnets Østmur hvilede[1]). Naar Bjælken efter kun faa Aars Forløb var halvt ødelagt — Udtrykkene om dens Tilstand er dog maaske lidt overdrevne — er Forklaringen herpaa vistnok, at den var blevet angrebet af Fugt (Svamp?), idet det maa formodes, at de manglende Lofter i Forbindelse med, at Glamhullerne var uden Luger[2]), havde givet Anledning til, at Regn og Sne var trængt ind i og ned gennem Taarnet.

Det er næppe lykkedes i den følgende Tid i tilstrækkelig Grad at afhjælpe de paaviste Mangler. I hvert Fald oplyser Regnskabet for „Nørre Side" 1645, at der er „forbrugt til Klokkeværket i Taarnet, eftersom det [var] ganske løs, 3½ Lispund Jærn, derfor Penge 3½ Daler, for et 10 Alen-Træ ½ Mark, givet Smeden til Arbejdsløn Penge 2½ Daler, Tømmermanden 2 Mark 4 Skilling".

Taarnspiret blev vistnok nedtaget o. Aaret 1700[3]), og i 1723 skænkede Peder Pedersen ved Testamente et nyt Taarnspir, der sammen med Taarnet og hele Kirken blev nedrevet i Aaret 1869.

Pulpiturer, Sejerværk og Tagrytter.

Kristian 3. havde 1536 overladt Sortebrødrenes Kirke og Kloster til Holbæk By, og mellem alt, hvad der fulgte med, var ogsaa et Sejerværk, som han forpligtede Borgerne til at vedligeholde[4]). Det stammede vel fra Middelalderen, og var det blot blevet vedligeholdt indtil vor Tid, vilde det nok have været en Turistattraktion for Holbæk.

Det er ikke usandsynligt, at det er dette Sejerværk, der omtales i Regnskabet for „Søndre Side" fra 1624. Det

1) Chr. Axel Jensen: St. Lucius Kirke i Holbæk (1914), S. 10, jfr. Bill. S. 6.

2) Dette var de i hvert Fald i Aaret 1725, da der blev anskaffet Luger (Landsark. f. Sjæll.: Div. Dokumenter Holbæk Kirke vedr. 1611—1827).

3) Alb. Thomsen har gjort mig opmærksom paa, at der i Peder Pedersens Testamente 1723 ikke er nogen Antydning om, at det Spir, han da skænker, skal afløse et allerede eksisterende.

4) Holb. Købst. Hist. 125.

havde indtil da været anbragt paa „det gamle Poppelthun (Pulpitur)", men flyttedes nu over paa „det nye Pulpitur", og der gøres i det nævnte Regnskab Rede for de Arbejder, der stod i Forbindelse hermed.

Følgende, i Regnskabet fra 1624 spredte, Oplysninger om de to Pulpiturer og Sejerværket lader sig sammenstille og giver derved et bedre Begreb om Gangen i Arbejdet.

Det ny Pulpitur.

Blandt de Materialer, der blev anskaffet hertil, kan særskilt nævnes:

2 Egestolper, som kom igennem Muren under Sejerværket, derfor Penge 2 Mark.

Item givet Søren Sørensen for 1 Fyrrebjælke, som ende (inde) langs ligger under det ny Pulpitur, derfor 4 Mark Mønt.

Item givet for 2 Tolvalen-Træ, som kom til de øverste Bjælker til samme Pulpitur, derfor 2½ Mark Mønt.

Arbejde, udført i Anledning af det nye Pulpitur.

Givet Rasmus Tømmermand, for at han lagde de Bjælker under Sejerværket paa hans egen Kost, Penge 12 Mark Mønt.

Givet Truels Snedker, for han hjalp til at flytte Sejerværket og lade Loft (lagde Gulv) under Sejerværket paa hans egen Kost, Penge 12 Mark Mønt.

Givet Daniel Snedker, for han stafferede og pannelede med Kraff Sten (Kragsten?)[1]).

Givet Andreas Svaarer (Drejer), for han svarede (drejede) alle de Piller omkring det ny Pulpitur paa hans egen Kost, Penge derfor 12 Mark.

Givet Jørgen Murmester, for han opmurede en Dør 1 Alen høj ind til Sejerværket, som (hvor) det nu staar, paa hans egen Kost, Penge 2 Mark Mønt.

Om Beliggenheden af det nye Pulpitur, se nedenfor.

[1]) Daniel Snedkers Arbejde kan muligvis henhøre til „det gamle Pulpitur".

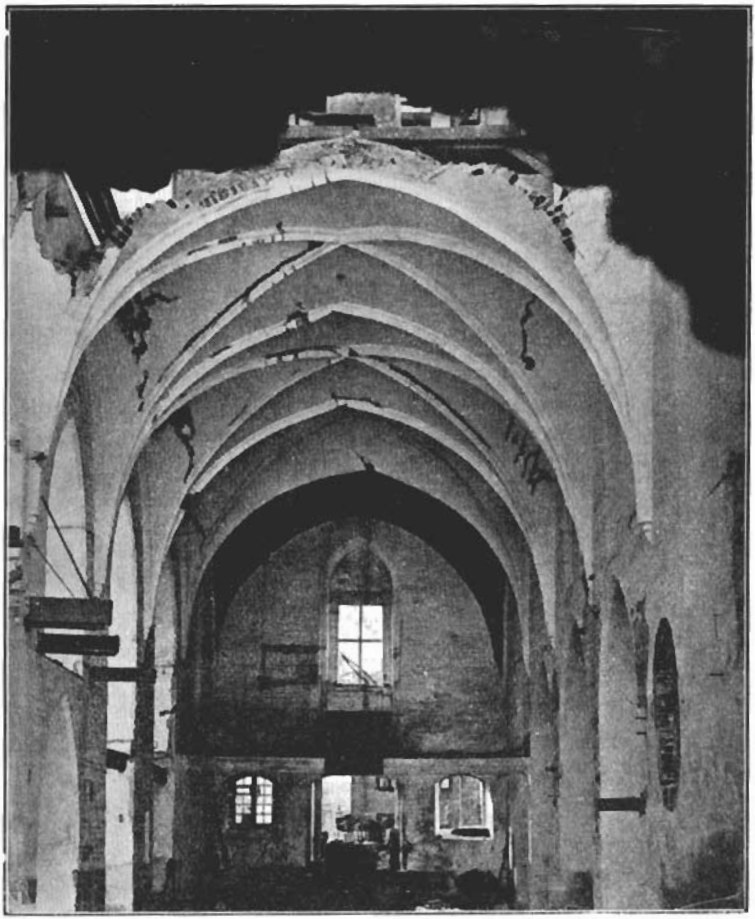

Fig 5. Sortebrødrekirkens fire vestligste Midtskibsfag set mod Vest. Paa Sydsiden ses Pulpiturbjælkerne, paa Nordsiden (i fjerde Fag fra Vest) den Stiver, der har fastholdt Prædikestolen.

Det gamle Pulpitur.

Givet Daniel Snedker, for han ... lagde et Loff (Loft, d. v. s. Gulv), som Sejerværket stod paa det gamle Pulpitur og fergede (ferdede, d. v. s. istandsatte) Stolene, som Loden (Lodderne) gik ned for, item fergede alle de Stole paa det gamle Pulpitur ...

Givet Jørgen Murmester, for han tilmurede paa det

gamle Pulpitur, som (hvor) Sejerværket tilforn stod ...

Af Citaterne fremgaar, at „det gamle Pulpitur" ikke blev nedtaget ved denne Lejlighed, tværtimod, man istandsatte nogle Stole, der fra tidligere Tid havde Plads heroppe sammen med Sejerværket. Men efter at dette sidste var flyttet, maa der have været overflødig Plads. Det er derfor ikke nogen fjern Tanke, at dette Pulpitur har maattet afgive Plads til det Orgel, hvormed Kirken snart efter — mellem 1624 og 1645 (se S. 97) — blev forsynet. Idet vi da gaar ud herfra, vil det vistnok kunne lade sig gøre at bestemme de to Pulpiturers Beliggenhed, idet vi sammenholder den Beskrivelse, Dr. Larsen har givet af de paa Kirkens Sydvæg anbragte Pulpiturer, med de af Holbækfotografen Frk. From under Kirkens Nedrivning i 1869 optagne Fotografier[1]). Hvad de sidstnævnte angaar, blev de ganske vist først optaget, efter at selve Pulpiturerne var fjernede, men tilbage sad dog endnu oppe paa Muren de Bjælker, der havde dannet Underlag for dem. Saavel af Beskrivelsen som af Fotografierne fremgaar, at der fandtes fire Pulpiturer paa Sydvæggen. Af disse kan vi straks se væk fra det vestligste, der først var indrettet af Peder Pedersen i 1725. Tilbage bliver tre. Det midterste af disse, der befandt sig i fjerde Fag fra Vest, maa være det med Aarstallet 1657 mærkede Orgelpulpitur, idet det ved en nøje indbyrdes Sammenholden af Fotografierne kan bestemmes som liggende lige over for Prædikestolen[2]) (der laa paa Midtskibets Nordside), netop saaledes som Orgelpulpituret af 1657 ifølge Dr. Larsens Beskrivelse var beliggende. Men inden for Orgelpulpituret fandtes i 1657 Orgelet, der var anskaffet eller foræret til Kirken allerede mellem 1624 og 1645, og det er rimeligst at antage, at det lige fra dets Erhvervelse havde haft Plads her, og at det, der skete i 1657, blot var, at Orgelpulpitu-

[1]) Se Fig. 5—7.

[2]) dennes Beliggenhed fremgaar dels af Dr. Larsens Kirkebeskrivelse, dels af Fotografier, paa hvilket den horizontale Træstiver, der har fastholdt Prædikestolen til Muren, ses (se Fig 5, 6).

Fig. 6. Sortebrødrekirkens fire vestlige Hvælvingsfag. Bemærk Pulpiturbjælkerne og den vandrette

ret fik en ny og flottere Facade. Idet vi da, som tidligere nævnt, forudsætter, at Orgelet ved sin Anskaffelse blev indrettet paa „det gamle Pulpitur", bliver Lokaliseringen af 1657-Pulpituret ensbetydende med en Bestemmelse af „det gamle Pulpitur"s Beliggenhed.

Hvor laa saa „det nye Pulpitur"? Det maa være identisk enten med det Pulpitur, der laa Vest for Orgelpulpituret eller med det Øst for. Sammenligner man paa Fotografiet[1]) Levningerne af disse to, vil man imidlertid ikke være i Tvivl om, at der kun kan være Tale om det østlige, d. v. s. det i femte Fag fra Vest anbragte, da kun det er indrettet med to Stolper gennem Muren (jfr. Cit. S. 114 fra Regnsk. 1624), mens det vestlige er indrettet paa en helt anden Maade (anbragt ovenpaa en Tværbjælke, der er indføjet paa tværs inde i selve Arkadeaabningen).

Sejerværket.

Givet Henrik Sejermester for at rense og færdig gøre[2]) Sejerværket Penge 20 Mark til min Anpart.

Givet for Bomolie[3]) til Sejerværket at smøre Penge 1 Mark.

Nok givet ham (Jakob Smed) for 2 smaa Ringe og 2 Tapper, som gaar i Bommen til Sejerværket, Penge 8 Skilling.

Givet Hans Kræmmer for en Staaltraad, som gaar fra Sejerværket og op udi Spiren (Spiret), Penge 2½ Mark.

Nok givet Jakob Smed, for at han færdig gjorde den Hammer, som slaar paa Spirklokken, Penge 1 Mark Mønt.

Item hængte (Daniel Snedker) den Hammer, som slaar op i Spiren (Spiret).

Det var jo kun naturligt, man benyttede den gunstige Lejlighed til at rense, reparere og smøre Sejerværket. Vi erfarer tillige, at dette ved en Staaltraad var sat i Forbindelse med Spirklokken.

---

1) Se Fig. 7.
2) færdig gøre behøver kun at betyde: istandsætte.
3) Olivenolie.

Fig 7. Midtskibets Sydmur med Pulpiturbjælkerne (i fjerde Fag fra Vest „det gamle Pulpitur", i femte Fag „det nye Pulp."). Til venstre et Kig ind i Sakristiet gennem den Breche i dettes Østmur, der er omtalt i Underskriften til Fig. 8.

Tagrytteren.

Om det lige nævnte „Spir" foreligger der følgende Oplysninger i Regnskabet fra 1624:

Givet Jakob Smed for 6 smaa Ankre at fæste Spiren (Spiret) med, som han gjorde, derfor Penge 3 Mark.

Item givet ham, for at han gjorde 39 Spigre store, som kom igennem Stiverne til Spiren (Spiret), derfor Penge 2 Mark Mønt.

Om Beliggenheden af det her omhandlede „Spir" kan følgende Synspunkter gøres gældende:

Spiret maatte i 1624 forstærkes med Jærnankre og Spigre. Det har derfor næppe været helt ungt, og man vilde ikke have repareret det, endsige etableret Forbindelsen med Sejerværket, hvis det havde været Hensigten kort

Tid derefter at rive det ned. Følgelig kan det ikke have haft Plads over Kirkens Vestende, hvor man — som vi ovenfor har set — paatænkte Opførelsen af et Taarn! Det maa altsaa have siddet længere mod Øst — formodentlig paa et Punkt af Tagrygningen, der befandt sig, om ikke lige oven over, saa dog saa nær ved Sejerværket nede i Kirken som muligt, da det stod i Forbindelse med dette.

Det vil være rimeligst at opfatte det som en middelalderlig Tagrytter. Og det kan næsten bevises, at det har været det. Da man i Middelalderen tilbyggede et Sideskib paa Kirkens nordlige Side, lod man det kun dække de fire vestlige Fag af Kirken. Hvorfor det? Fordi den særlig svære Stræbepille, der befandt sig mellem fjerde og femte Fag (fra Vest)[1]), indesluttede en Trappeopgang i sig, der førte helt op over Kirkens Hvælvinger, og til denne Trappe var Adgangen ude fra Kirkegaarden, og det maatte den vedblivende være. Anbringelsen af Trappen paa det nævnte og højst ejendommelige Sted kan tages som et Indicium for, at der over den middelalderlige Klosterkirke i Holbæk har knejset en Tagrytter paa Grænselinien mellem fjerde og femte Fag fra Vest.

I denne Sammenhæng bør ogsaa fremhæves, at medens Dominikanerkirker ikke maatte smykkes med egentlige Taarne, kunde de godt forsynes med Klokkespir, saaledes som Tilfældet f. Eks. var med Sortebrødrekirken i Ribe.

Benhuset.

Som Kirkeværge for „Søndre Side" lod Herman Eggers i 1645—46 et Benhus opføre paa Kirkegaarden. Herom meddeler Regnskabet:

Nok haver jeg ladet gjort et Benhus paa Kirkegaarden:

Givet Niels Wechte (Vægter?) at slaa Hul paa Muren til Benhuset 10 Skilling.

1) Se Fot. paa Nationalmusæet; Billede i „Architekten" 1914 S. 502 og Fra Holb. Amt 1909 S. 115.

Nok givet Tømmermanden for det at hugge og slaa Lægter paa, 2 Daler.

5 Tdr. Kalk à 1 Mark: 1 Daler 1 Mark.

340 Mursten à 3 Mark: 2 Daler 2 Mark 5 Skilling.

200 Tagsten à 2 Daler: 4 Daler.

60 Lægtesøm pro 1 Rigsmark: 1 Mark 4 Skilling.

1 Vogn at age Kalken til Kirken 4 Skilling.

Betalt Hans Murmester for det at skælne og mure 14 Mark: 3 Daler 2 Mark.

Den Mur, der „slaas Hul paa" kan vistnok kun være Kirkens Ydermur, og er dette Tilfældet, har Benhuset haft direkte Forbindelse med selve Kirken.

Gangen fra Sakristiet op til Orgelværket.

Ogsaa dette Arbejde skyldtes Herman Eggers i 1645—46. Herom oplyses:

Nok haver jeg ladet gjort en Gang fra Sakristiet og op til Orgelværget, at Skolemesteren med Børnene kan gaa der op og skal ikke gaa igennem Kirken:

Først betalt Murmesteren for at bryde Hul paa Muren saa og at mure, hvor Behov gjordes, derfor 10 Mark 4 Skilling: 2 Daler 2 Mark 4 Skilling.

Er kommen til en Trappe 2 Stykker Tolv-Alen Træ à 8 Skilling: 1 Mark.

6 Deller à 8 Skilling: 3 Mark.

1 stor tyk Delle pro 1 Mark.

Søm pro 14 Skilling.

400 Klinker à 3 Mark: 3 Daler.

3 Pund Kalk à 1 Mark: 3 Mark.

Snedkeren fik betalt for 2 Trapper at gøre og lagt noget Loft pro 10 Mark: 2 Daler 2 Mark.

Ved et nøje Studium af en Række Enkeltheder paa de før omtalte Fotografier (Fig. 2, 7, 8) i Forbindelse med, hvad Dr. Larsen oplyser, tør man slutte, at Sakristiet var beliggende paa Kirkens Sydside ud for sjette Fag og en smal Kant af syvende Fag fra Vest. Adgangen fra Koret til

Fig 8. Kirken fra Sydøst. Midt i Billedet et Kig ind i Sakristiet gennem en smal Breche i dettes Østmur, der støder umiddelbart op til syvende Midtskibsfags store (her omtrent helt nedbrudte) Vindue.

Sakristiet var gennem en Dør, der sad i den østlige Side af det sjette Fag. Udefra set laa Sakristiet ganske i Flugt med søndre Sideskib, men i Virkeligheden befandt der sig en tyk Mur[1]) mellem de to, saa de kan næppe være opført samtidig. Det var denne Mur, der i 1645 maatte gennembrydes (jfr. Citatet ovenfor).

I det foregaaende er de vigtigste bygningshistoriske Oplysninger, som de fundne Kirkeregnskaber indeholder, fremdraget og søgt udnyttet. Der kunde endnu anføres adskilligt Murmester-, Snedker- og Smedearbejde, men det vil dog føre for vidt.

Til Slut skal der gøres opmærksom paa, at Regnskaberne indeholder adskilligt mere af Interesse, end der er

1) Se Fot. paa Nationalmusæet; „Architekten" 1914, S. 510.

fremdraget i det foregaaende. Særlig skal jeg nævne de ret betydelige Bidrag, de giver til Holbæks Personalhistorie[1]). I Regnskabet 1623 er ikke mindre end 82 Personer nævnt, der saa godt som alle har Tilknytning til Holbæk, for samtlige Regnskabers Vedkommende bliver Antallet 241. Et Galleri af Personer drager os forbi — Borgmestre og Raadmænd, Præster og Kapellaner, Kræmmere og Haandværkere og jævne Arbejdsmænd.

Om nogle af dem giver Regnskaberne interessante Oplysninger, men om det store Flertal gælder dog, at de ikke er andet end Navne. Hvor glædeligt overraskes man da, naar man med Regnskaberne i Haanden fordyber sig i Alb. Thomsens store Værk „Holbæk Købstads Historie". Det er simpelthen ubegribeligt, saa mange af de døde Navne, der da faar Liv og Mæle.

J. O. Arhnung.

---

1) Jeg skal her indskrænke mig til at nævne, at Hr. Laurids Jespersen allerede i Regnskabet for „Søndre Side" 1623 omtales som Kapellan (i Holbæk). Overraskende virker derfor Kirkens Tavle med Kapellannavne; den anfører: Laurids Knudsen, † 1624,Laurids Jensen til 1627, Mag. Søren Mai 1627—33 og først derefter Laurids Jespersen 1633—† 1662 (A. T.: Præsterækker for Pastorater i Sjæll. Stift. 39)!